

Jevgenij Paščenko

HRVATSKA UKRAJINISTIKA OD 1939. DO 1945. GODINE

dr. sc. Jevgenij Paščenko, Filozofski fakultet, Zagreb, izvorni znanstveni članak

UDK 811.161.2(497.5)(091)"1939/1945"

Cilj je ovoga članka analizirati aktualnost ukrajinske teme u intelektualnim krugovima Hrvatske i predočiti različite vizije Ukrajine – rusku, emigrantsku; socrealističku i ukrajinsko-hrvatsku, nacionalnu. Potonja je najzaslužnija za razvoj ukrajinistike, koja je upravo u ratnim godinama doživjela uspon kroz prevodilačku, istraživačku i nastavnu djelatnost, što je u sljedećim razdobljima ostalo nezamijećeno.

Ključne riječi: *ukrajinistika; časopis „Nova Evropa”; August Cesarec; časopis „Obitelj”; Josip Andrić; Stanko Gašparović*

1. Uvod

Jedan je od zadataka filologije stvoriti povijest hrvatske slavistike, značajnoga dijela nacionalne znanosti. U njezinim se počecima javljaju ideje slavizma, svojevrsne značajke i hrvatske društvene misli: zanimanje za slavenstvo obilježava gotovo sva razdoblja hrvatske književnosti, od renesanse, što je poticalo osvješčivanje drugih naroda, pa i ukrajinskoga. Problematika se Ukrajine aktualizirala već kod Jurja Križanića, koji je prvi postavio pitanja o imenu, povijesti i književnosti istočno-slavenskoga naroda, nazivajući ga *Rebus Ruthenicis* (Paščenko 2007). Vizija je Ukrajine u Hrvata nastajala u različitim ozračjima – od oduševljenja slavenstvom u preporoditelja do oslobođanja od mitoloških ideala slavenskoga zajedništva (Paščenko 2010). Postupno se kristalizirala predodžba o književnosti, suočenoj s imperijskim diskursom. U prvoj polovici 20. stoljeća zanimanje za Ukrajinu prerasta u znanstvenu disciplinu, što uspon doseže u godinama Drugoga svjetskog rata kada intelektualci nastupaju kao ukrajinisti te se bave prevodjenjem, pišu analitičke rasprave i uvode ukrajinski jezik u nastavni proces. U prvim poslijeratnim godinama dolazi do prešućivanja postignutih dosega i zaborava sudionika ratnoga razdoblja, što upućuje na potrebu da se neistražene teme

obrade i da se u znanstveni fokus vrate imena zaslužna za jednu od važnih etapa razvoja slavistike.

2. Politički čimbenici

Osim što predstavlja dio filologije, nastanak je hrvatske ukrajinistike povezan s političkom problematikom. Ratno se razdoblje, obilježeno polariziranjem društva kada je riječ o nacionalnim idejama i ideološkim modelima neovisnosti, neminovno suočavalo s odnosom prema totalitarnim režimima u Europi. Svoj je udio imala i predodžba o Ukrajini, o čemu su mišljenja davali različiti autori – od predstavnika ljevice do desnoga krila. Interpretacije i izvori spoznaje o Ukrajini bili su politički suprotstavljeni. Neposredna je ukrajinska informacija dolazila uglavnom iz zapadne Ukrajine, koja je do 1939. komunicirala s hrvatskim društvom, posebice posredništvom Grkokatoličke crkve. Upravo su tim kanalima stizale prve vijesti o stanju u podsovjetskoj Ukrajini, gdje su zbog neposlušna politici na selu pokrenute represivne mjere – umjetno stvoreno izgladnjivanje koje je dovelo do masovnoga izumiranja seljaštva (*Genocidni zločin*, 2008). Zahvaljujući ukrajinskim grkokatolicima, hrvatska je javnost među prvima saznavala o gladomoru. Časopis je Ukrajinaca tadašnje Jugoslavije *Рідне слово* 1933. objavio apel *Prema svima ljudima dobre volje*, koji je uputio Ukrajinski grkokatolički Episkopat galicijske crkvene provincije sa sjedištem u Lavovu. U tekstu je „Ukrajina u predsmrtnim grčevima” glad na selu prikazana kao posljedica politike boljševizma (*До всіх людей...*, 1933). Oštar su stav prema režimu zauzimali predstavnici ukrajinske emigracije. Brošura tiskana u Zagrebu pod naslovom *Ukrajina u pandžama zvijeri*, „prva naša studija o ukrajinskom pitanju”, donosi podatke o uništavanju nacionalne tradicije i uništenju sela uvođenjem *kolhoza*, a ukrajinskoga seljaka uspoređuje s hrvatskim seljakom (Lyszenko 1934).

Takvo je prikazivanje bilo suprotno doživljaju „zemlje sovjeta” kao pravedne i humane, kako je predstavljena u krugovima ljevičarskih uvjerenja. Stvaralaštvo je Miroslava Krleže 1920-ih samo jedan od izraza težnje intelektualaca za pronalaskom rješenjenja društvenih problema u idejama ruskoga boljševizma. Međutim, spoznaje o staljinizmu donosile su razočaranja, u čemu je ulogu mogla imati informacija o Ukrajini. S druge strane, širila se sovjetska propaganda upućena „širokim masama”, izražena u socrealističkim likovima maskulta, kao što je Pavka Korčagin iz poznatoga djela *Kako se kalio čelik*. Njegov autor Nikolaj Ostrovskij, rodnom Ukrajinac iz sela pokraj mjesta Ostrog, po kojem je dobio prezime, događaje širom Ukrajine predočava apologijom boljševizma. U suvremenim se istraživanjima upućuje na ulogu propagandnoga aparata u stvaranju mita o autoru i glavnom liku kao uzoru junaštva (Иванов 2007). Stvaranje je djela imalo kolektivni karakter, uz sudjelovanje i poznatoga predstavnika socrealizma Aleksandra Serafimoviča, kasnije dobitnika Staljinove nagrade. Kao propagandni proizvod, djelo je rusificiranoga Ukrajinca postalo kanonom socrealizma (Кларк 2013). Također, bilo je poznato i socijalnome pokretu tadašnje Jugoslavije. Uz eskalaciju sovjetske propagande, govoriti o događajima u Ukrajini koji su demistificirali rusko-

sovjetsku mitologiju nije bilo lako. Utjecajnu su ulogu imale ljevice oduševljene lenjinizmom i sumnjičav stav prema emigracijskim publikacijama. Međutim, ne može se reći da ukrajinska problematika nije bila aktualna. Ona je privukla pažnju autora posve suprotnih usmjerenja, što je na svoj način reflektiralo i složeno stanje u tadašnjoj Jugoslaviji. Nastojanje da se Ukrajinu predstavi i prikaže iz različitih perspektiva pokazuje tiskanje nekoliko zasebnih publikacija, tematski posvećenih Ukrajini.

3. Časopis *Nova Evropa*

Indikativno je da je upravo u predratnome razdoblju ukrajinska problematika obrađena u posebnom izdanju časopisa *Nova Evropa*. Uredništvo napominje da je ideja odavno sazrijevala te da je konačno i realizirana. Ukrajini je 1939. posvećen dvobroj, ostvaren suradnjom glavnih priređivača – dr. Aleksija Jelačića s Univerziteta u Skoplju i dr. V. Rozova, nastavnika ruskoga jezika na Sveučilištu u Zagrebu, koji su angažirali autore za tematsko izdanje. O stavu uredništva govori činjenica da je priređivanje povjereno predstavniku ruske emigracije, što je dalo pečat tumačenju problema. Objavljivanje tekstova prema načelima časopisa – ćirilicom i latinicom, autora različitih usmjerenja, upućuje na težnju da se postigne raznovrsnost pogleda. Međutim, već sam naslov teksta V. Rozova *Malorusi i Ukrajina* pokazuje za rusku emigraciju tipičnu poziciju podcjenjivanja Ukrajine kao zemlje, naroda, državnosti i svega drugoga što prati velikodržavnu svijest. Terminologija i tumačenje naziva *Malorusi*, *Karpataska Rusija* i slično svjedoče o poimanju Ukrajine kao obveznoga dijela Velikorusije. Uvod urednika *Ej Slaveni* govori o tendenciji politiziranja ideje slavenskoga zajedništva. Autor poziva Slavene, posebno one srodne jezikom, na slogu. Zato bi se i *Malorusi* morali odreći svoje naravi, ne smiju se izdvajati, nego bratimiti sa starijim bratom i slično. Na kraju se uvoda potvrđuje glavna motivacija nastanka dvobroja: obratiti pozornost Hrvata na nužnost slavenske konsolidacije. Prikaz je Ukrajine koja je prema velikoruskoj terminologiji – *Malorusija* obojen tipičnim velikoruskim tumačenjima ruskoga bjeloemigranta: Ukrajina se održala samo zahvaljujući „zaštiti Ruske Države”, grkokatolici su rezultat upletanja katoličanstva u „povijesno ruske zemlje”, a pod ruskim patronatom zavedeni Rimskom crkvom zdušno prelaze na pravoslavlje. Galicijani govore dijalektom pod jakim utjecajem poljskoga; *Malorusi*, preko svojega povjesničara Gruševskog (ukrajinska se prezimena daju u ruskoj formi – op. aut.), tvrde da su narod, ali takvo je mišljenje nehistorijsko. Država sa središtem u Kijevu je ruska, imala je općeruski jezik, a s kulturom „Kijevske Rusije” Ukrajinci nemaju ništa zajedničko jer su kao nacija nastali tek od 16. st. u zemljama pod Poljskom. Sami su molili moskovskoga cara za pokroviteljstvo pa je on kozake s Hmeljnickim primio pod ruku i spasio ih od katoličke Poljske. Buna na čelu s Mazepom i druge pobune separatističkoga obilježja bile su štetne za same *Maloruse* te je konačno Katarina Druga ostvarila vjekovni san toga naroda ujedinivši *Malorusiju* s matičnom Velikorusijom. Devetnaesto je stoljeće bilo uglavnom povoljno za književnost *Malorusa*, ali je u Galiciji počelo djelovati leglo antiruskoga usmjerenja, što je posljedica poljskih intriga. Gruševski je agent Austrije u antiruskoj

propagandi – itd., sve do antiukrajinskih tvrdnji da su ukrajinstvo stvarali neprijatelji – na štetu Velikorusije i same Malorusije. Također, svi ostali prilozi, premda žele „ukrajinsko pitanje” prikazati s različitih gledišta, podupiru osnovnu ideju da je Malorusija – dio Velikorusije, a ukrajinstvo – izmišljotina. Implicitno se slala poruka Hrvatima da shvate koliko je štetan i apsurdan separatizam te da se odreknu proukrajinskih uvjerenja (*Malorusi i Ukrajina* 1939).

O ideološko-propagandnoj uporabi ukrajinskoga pitanja za probleme unutarnjih jugoslavenskih odnosa svjedoči činjenica da je taj dvobroj, s kritičkim prikazivanjem „ukrajinskog separatizma” (što je naziv za težnju prema neovisnosti, uz uporabu velikodržavne terminologije) objavljen i kao zasebna knjiga. Uredništvo je takvu interpretaciju smatralo ispravnom, smatrajući da će zahvaljujući dvojici glavnih sudionika i organizatora autorskoga sastava – ruskom emigrantu Rozovu i povjesničaru Jelačiću, koji je dugo živio u rusificiranoj Ukrajini, ovaj svezak dugo ostati „najbolje što se o ovome predmetu može čitati na našem jeziku”. Ukrajinsko se pitanje rabilo u ideološkim manipulacijama slavizmom kao apel prema slavenskoj solidarnosti, što se u predratnim okolnostima, kada su se već čule antislavenske izjave, moglo shvatiti. Međutim, ono se temeljilo na primjeru gdje se upravo sa slavenske strane (Rusija) vršila intervencija sa žestokim represijama prema slavenskom narodu (Ukrajincima), sve do gladomora. Ne ulazeći u specifičnost redakcijske politike *Nove Evrope*, ukrajinski primjer potvrđuje da je njezin stav prema Ukrajini bio blizak službenome Beogradu (Paščenko 2011).

4. August Cesarec

Osim navedenoga tumačenja Ukrajine uz emigrantsko sudjelovanje, u hrvatskome je informativnom prostoru bila izražena i vizija iz apologije socijalizma. Njezin je predstavnik August Cesarec, koji je prema tradiciji hrvatskih „izleta u Rusiju” godine 1940. objavio ciklus putopisa *Po Sovjetskom Savezu*. U knjizi se nalazi i poglavlje posvećeno Ukrajini te je iste godine, možda ne bez aluzija na *Novu Evropu*, objavljena i zasebna knjižica *Na Ukrajini* (Cesarec 1940). I tu se već u nazivu vidi ruska, ali u boljševičkoj varijanti tendencija imenovanja zemlje kao prostora – kroz izričito rusko *na* prostoru, ne i *u* drugoj zemlji, što autor preuzima iz ruske terminologije.¹ Tekst o Ukrajini predstavlja poseban interes kao odraz pronicanja rusko-sovjetske propagande u oslikavanju stvarnosti hrvatskoga pisca. Putopis započinje u Moskvi, gdje je autoru dodijeljen sovjetski funkcionar koji bi morao, prema partijskome zadatku, pokazati „jugoslavskom tovarišču” Ukrajinu kakvu je slikala propaganda. Uz partijca i vozača službenoga automobila, hrvatski pisac socijalne književnosti usmjeren je u istočne i južnoukrajinske predjele, od Harkova prema Dnjepropetrovsku i Zaporožju. Upravo je ta regija bila tradicionalan prostor ruske, u ovom slučaju sovjetske intervencije „na Ukrajinu” odakle se kroz Harkov, proglašenjem boljševika donedavno glavni grad

¹ U kasnijem izdanju *Izabranih djela Augusta Cesarca* (ur. Ladislav Žimbek), Zagreb: Zora, 1964, knj. 12. *Putovanje po Sovjetskom Savezu*; naziv je poglavlja „U Ukrajini”, što je, kako pretpostavljamo, stav uredništva.

Sovjetske Ukrajine, provodila invazija na rušenje ukrajinske neovisnosti (UNR, 1917–1920). Cesarec je došao u doba kada su još bile žive uspomene na represije, kada je tim predjelima harao gladomor s namjerom da se iskorijeni ukrajinsko seljaštvo kao „klasni”, točnije – etnički neprijatelj. U gradovima su vođeni montirani sudski procesi protiv ukrajinske inteligencije, crkve, jezika i drugih vrednota. Na ruševinama se uništene nacionalne kulture gradila socijalistička, točnije – velikodržavna ideologija obilježena normama socrealizma. Prethodno razdoblje nacionalnoga preporoda od 1910. do 1930-ih kasnije je, u emigraciji, dobilo naziv *Streljani preporod* (Лаврiнeнko 2008), dok ga je propaganda sovjetskoga režima proglašavala izrazom „ukrajinskog buržoaskog nacionalizma”. Iskorjenjivanju potonjega je, osim represivnih zahvata, služio veliki propagandni mehanizam koji je stvarao socrealistički lik Ukrajine. August Cesarec boravio je upravo u jeku toga procesa te mu, kao što pokazuje, nije uspio odoljeti. U njegovim je djelima vidljiv idejni utjecaj: sve što je predstavljalo realnost – masovno istrebljenje seljaštva, progon intelektualaca, posebice pisaca, etnička premještanja, iseljavanje seljaka (*kulaci*) u Sibir, useljavanje stanovništva iz drugih regija, ponajprije ruskih, te drugi zahvati staljinizma, dobivaju kod njega pozitivno tumačenje. Pisac je dobro upućen u propagandnu terminologiju, prožet je sovjetskim stavom o uništenoj kulturi i uništenom čitavom razdoblju, što, adekvatno rusko-sovjetskom pojmovniku, smatra izgradnjom novoga društva. Ocrtni likovi, događaji, epizode i razgovori prikazuju Ukrajinu u duhu i stilu socrealističkih normi. Određene scene kao da odražavaju kipove sretnih radnika i seljaka postavljenih po sovjetskim središtima, „na Ukrajini” – na mjestu nedavnih represija. Srodna je bila i ukrajinska književnost toga doba, stvaranjem djela koja opravdavaju nasilje, čime je ulazila u doba uspona socrealizma. Zaokupljen njime, Cesarec u svom putopisu skicira likove seljaka, sretnih i nadahnutih idejom izgradnje socijalizma. U određenim se karakteristikama i portretima osluškuje tonalnost norme te književnosti – romana *Mati* Maksima Gorkog (Terc 1959), kojim je hrvatski pisac bio oduševljen. U prikazu likova, u dijalozima koji su ispunjeni patetikom vjere u budućnost vide se elementi kiča, karakterističnoga za socrealizam (Гундoрoвa 2004). Ocrtane značajke upućuju na nužnost posebne analize Cesarčeva putopisa kao izraza početaka socrealističke stilistike u hrvatskoj književnosti.

5. Hrvatska građanska klasa

Nakon 1940. javlja se sve veće zanimanje za Ukrajinu – onakvu kakvom je vide Ukrajinci izvan totalitarnih režima. Ta je vizija bila bliska hrvatskoj građanskoj javnosti, kao „tiha simpatija prema Ukrajincima”, kako naslovljuje uvod u tematski broj časopisa *Obitelj*, posvećen Ukrajini, njezin urednik Josip Andrić („Ukrajinski broj”, 1941). Tekst ocrtava genezu spoznaje: autor je predstavnik intelektualnih krugova – pisac, muzikolog, folklorist, voditelj Društva sv. Jeronima. Andrićeve su spoznaje o Ukrajini bile povezane s njegovim zavičajem – Srijemom, gdje su se naseljavali Ukrajinci-Rusini. Još se kao mlad pisac zanimao za književnost svoje generacije, posebno katoličke mladeži. Tom je društvu pripadao i Gavro Kosteljnyk, poznat po pjesničkoj zbirci

Žumberak, *gorske simfonije* (Zagreb, 1909). Oduševljenje J. Andrića njegovim stvaralaštvom vodilo je spoznaji o Ukrajini: „Pjesnik Gavro Kosteljnyk, po rođenju Ukrajinac, bio je prvi koji je moje simpatije povezao s ukrajinskim narodom. Po Gavri Kosteljnyku postali su mi Ukrajinci bliski, simpatični i dragi, a to je osjećanje prema njima raslo, što sam više saznavao o patnjama i idealima ukrajinskog naroda, koje su tako slične patnjama i idealima hrvatskoga naroda” (Andrić 1941). Prema Andrićevu priznanju, njegov je književni prvijenac *Srijemske elegije* obilježen impresijama o Ukrajini upravo pod utjecajem Kosteljnyka, koji je pisao: „Rusi hoće da nas poruse, pa zajašili Ukrajinu, dušu da iz nje istjeraju. Ali nas ima trideset a možda i više milijuna, pa će i nama jedanput sinuti sunce slobode. Dočekat ćemo i mi svoju slobodnu državu Ukrajinu” (Andrić 1939). Razumijevanje hrvatskoga nacionalnog problema sličnog ukrajinskom bilo je jedna od glavnih motivacija stava „tihe simpatija prema Ukrajincima”. Iz Andrićeva se teksta može pratiti i svojevrsan model formiranja predodžbe o Ukrajini i njezinoj političkoj sudbini, što je postalo sastavnim dijelom uvjerenja hrvatskoga intelektualca: „Tako mi se u dušu ucijepila misao o samostalnosti ukrajinskog naroda i nikada se iz nje nije mogla izbrisati. Kad je za vrijeme svjetskog rata Ukrajina bila na putu, da ostvari svoju državnu samostalnost, radovao sam se. A kad su poslije svjetskog rata Ukrajinci opet morali da pate pod rusko-boljševičkim i pod poljskim jarmom, suosjećao sam s njima i davao tome izražaja, kadgod mi se pružila zgoda. S velikom sam zato radošću u godinama poslije svjetskog rata objavljivao u listovima, koje sam uređivao, i prijevode s ukrajinskoga, pa su mi osobito omilile krasne novele od Lepkyja, Stefanyka i drugih (...). Bio je to smion korak, pa kako smo mi Hrvati tada živjeli pod pritiskom beogradske diktature, moglo se desiti, da cenzura opazi sličnost između ukrajinskih prilika pod Poljacima.” (*Obitelj*: 276). Autor svjedoči o dinamičnim vezama sa zapadnoukrajinskim središtima u Lavovu, gdje je postojalo zanimanje za Hrvatsku i za razmjenu knjiga, što je vodilo prema prevođenju književnosti na jednoj i na drugoj strani. Ta se suradnja odražavala i u različitim znanstvenim pothvatima, npr. zemljopisnim izdanjima gdje su Ukrajina i njezin narod prikazani kao samostalan subjekt, kao državna individualnost (Vunić 1939, 1940). Zanimanje za Ukrajinu, kao što je pisao J. Andrić, posebice je aktualno zbog problema državne neovisnosti: „Danas, kad Ukrajinci opet vedrije gledaju u svoju budućnost, naša je ljubav opet uz njih. Slobodna Ukrajina bit će nam draga, kao što nam je draga slobodna Slovačka, slobodna Irska i sloboda svakoga naroda, kojemu predašnji ugnjetavači nisu priuštavali slobodan narodni i državni razvoj. U slobodi tih nekada ugnjetavanih naroda osjećamo radost nad vlastitom stečenom hrvatskom slobodom” (*Obitelj*: 276).

Navedena raspoloženja bila su karakteristična za razdoblje u kojem se ideja neovisnosti, potiskivana u prethodnim jugoslavenskim režimima, povezivala s mogućnošću ostvarivanja nacionalnoga ideala. Ukrajinški je model svjedočio o neprihvatanju toga ideala od strane jednoga od totalitarnih režima – sovjetskoga, kojem su zapadni Ukrajinci pružali otpor. U prvim su se godinama rata ukrajinski nacional-rodoljubi nadali da će ostvariti ideju neovisnosti uz potporu Njemačke. Međutim tragičnost je takvih očekivanja bila u tome što se ideal oslobođenja temeljio na idealiziranju jednoga

od totalitarnih režima, srodnoga u neprihvatanju ideje ukrajinske neovisnosti. Na početku su rata takve nade bile ispunjene vjerom u mogućnost njihova ostvarenja, što je vodilo prema ukrajinsko-hrvatskom zbližavanju i povećavalo interes hrvatske javnosti prema Ukrajini. Jedno je od stalnih pitanja bilo prikazivanje nacionalnoga identiteta. Nasuprot rusko-emigrantskim ili rusko-boljševičkim prikazima, izražavala se težnja za spoznajom Ukrajine preko samih Ukrajinaca, uz suradnju s hrvatskim intelektualcima, što svjedoči i „ukrajinski broj” urednika J. Andrića. Može se pretpostaviti da je ideja nastala i kao odgovor prethodnim politički tendencioznim prikazima Ukrajine, o kojima su Ukrajinci u Hrvatskoj zasigurno znali i s kojima se nisu mogli slagati. Među autorima su bili i predstavnici nekadašnjih ukrajinskih studenata koji su od 1930-ih stizali na studij u Hrvatsku, za koju se pročulo da ima dobronamjeran stav prema Ukrajinacima te da studiranje nije skupo kao u drugim zemljama. Ukrajinska je mladež željela prikazati svoju domovinu, što pokazuje tekst Mykole Hljuzza *Ukrajinci i njihova zemlja* o ukrajinskom narodu tijekom njegove „tisućgodišnje povijesti”. Suprotstavljanja rusko-emigrantskim aktivnostima oslušuju se u riječima autora: „Premda je ukrajinski narod bio duže ili kraće pod tuđom vlašću, nije se on nikada odrekao svoje države. Neprijateljska promidžba može sve to zasjenjivati i prikazivati ili čak i poricati, ali tko želi saznati istinu bez predrasuda, neka prouči povijest Ukrajine...” Tu povijest, napominje autor, neophodno je pratiti iz radova ukrajinskih povjesničara. Grupi mladih intelektualaca pripadao je i Antin Ivachnjuk, koji je, došavši iz Galicije, radio na povezivanju književnika u Lavovu i Zagrebu. Tekstovi *Kroz ukrajinsku književnost* (A. Ivachnjuk), *Iz ukrajinske umjetnosti* (W. Hniedzowski), *Ukrajinska država od god. 1917. do 1921* (Ilija Masynyk), *Ukrajinska obitelj* (Nadja Ivachnjuk), *Ukrajinska crkva* (Mykola Hljuz), uz prijevode tadašnje književnosti, po prvi su put prikazali viziju Ukrajinaca o svojoj domovini. Nastao kao svojevrsan odgovor prethodnim prikazivanjima, „ukrajinski broj” *Obitelji* karakterizira politička suzdržanost autora: ne svrstava se niti s jednim od sukobljenih totalitarnih režima, već izražava težnju za predočenjem hrvatskim simpatizerima autentične, ukrajinske vizije domovine. Časopis donosi imena sa slikama i bilješkama o predstavnicima mlade generacije, koje naziva „pregaoci za hrvatsko-ukrajinsku uzajamnost”, kao uvid u nastanak i razvoj hrvatske ukrajinistike ratnoga razdoblja. Uz predstavnike dijaspore, pojavljuju se imena mladih hrvatskih intelektualaca koji se posvećuju ukrajinskoj temi.

6. Stanko Gašparović

Najveća zasluga za razvoj hrvatske ukrajinistike ratnoga razdoblja pripada Stanku Gašparoviću. To je, nažalost, ostalo nedovoljno zapaženo zbog represija i prešućivanja u poratnim godinama – upravo zbog njegova simpatiziranja Ukrajine. U oblikovanju predodžbi mladoga intelektualca o Ukrajini odlučujuću je ulogu imao biografski faktor – povezanost s ukrajinsko-rusinskim okruženjem u Srijemu, doživljavanje sudbine toga naroda kao srodnoga hrvatskoj političkoj sudbini, i njegov ideal neovisnosti. Druženje s ukrajinskom mladeži donosilo je spoznaju o književnosti i težnju da ju predstavi čita-

teljstvu. Dobru upućenost u književni proces potvrđuje njegov prijevod romana jednoga od vodećih ukrajinskih pisaca izvan socrealističkoga dometa. Takav je bio Ulas Samčuk (1905–1987), istaknut prozaist koji se uspio naći u inozemstvu te izbjeći represiji. U najznačajnijem djelu, trilogiji *Volynj* (1932–1937), Samčuk je prikazao lik mladoga rodoljuba koji svoju domovinu doživljava ravnopravnom drugim narodima. Iz toga je ciklusa Gašparović za prijevod izabrao djelo o sudbinama ukrajinskih ljudi i njihovim idejnim težnjama. Preveden je naslov romana u dogovoru s autorom – *Za zemlju* (Samčuk 1941), što potvrđuje povezanost intelektualnih krugova u Zagrebu i Lavovu. U poslijeratnome razdoblju, kada se totalitarni režim proširio sve do tadašnje FNRJ, Samčukovo je ime došlo na popis zabranjenih knjiga, a u Ukrajini je sve do rušenja režima ostalo gotovo nepoznato. Ostvarenim prijevodom hrvatska je javnost mogla upoznati veće dosege tadašnje književnosti; naglašava to u uvodu S. Gašparović: „...ovo prvo prijevodno djelo suvremene ukrajinske književnosti će osvojiti hrvatsku čitalačku publiku, i vjerojatno ne će ostati dugo osamljeno u mnoštvu ostale evropske prijevodne literature na našem jeziku” (Gašparović 1941). Nastojanje da se prikaže duhovni život motivirano je obraćanjem klasičnoj baštini. U hrvatskoj su se tradiciji glavnim predstavnicima ukrajinskoga pučkog života doživljavali Gogolj pripovijetkama s ukrajinskom tematikom, Ševčenko poezijom o slavnoj prošlosti, Marko Vovčok pripovijetkama o čovjeku iz naroda te neki drugi pisci. Posebice je bila popularna predstavica realizma Marko Vovčok s *Narodnim pričama*, poznatima u hrvatskoj prijevodnoj književnosti druge polovice 19. stoljeća. U razdoblju se Drugoga svjetskog rata takva tradicija nastavlja te se javljaju težnje za obnovom već stvorene slike o Ukrajini; svjedoči to nov prijevod knjige Marka Vovčoka u biblioteci upućenoj hrvatskoj mladeži (Vovčok 1942). Premda prevoditelj nije naveden, može se pretpostaviti da je riječ o Gašparovićevu krugu, a on je najvjerojatnije bio i prevoditelj. U kratkome nepotpisanom pogovoru, koji je napisao prevoditelj, naglašava se slikovito prikazivanje pučkoga života: „Zbog tih značajki odabrali smo prednju pripovijest te spisateljice bratskog ukrajinskog naroda, da se s njom upoznaju i mladi hrvatski čitaoci” (Vovčok 1942).

U sličnom ozračju Gašparović doživljava stvaralaštvo istaknutoga pisca Vasylja Stefanyka (1871–1936), koji je kao predstavnik ekspresionizma ostvario snažne, dramatične slike sela s početka 20. stoljeća, tipološki bliske hrvatskim novelistima (prikaz seljaštva koje se zbog stanja u domovini iseljava u prekooceanske zemlje). Razdoblje od kraja 19. i početka 20. stoljeća u objema se književnostima odlikuje analogijama tematskih i stilskih osobitosti, ali je uglavnom u navedenim sredinama bilo nepoznato. Prema mišljenju Aleksandra Flakera, ukrajinska je književnost u doba moderne i avangarde svjedočila o uključenosti u europske tokove, što upućuje na neophodnost upoznavanja s tom književnošću (Flaker 1996). Takvo upoznavanje započelo je u godinama Drugoga svjetskog rata, što je, nažalost, zbog daljnjih političkih usmjerenja u poslijeratnoj Jugoslaviji ostalo nezamijećeno. Obraćanjem stvaralaštvu V. Stefanyka, prevoditelj Gašparović neminovno se suočavao sa stilskim problemima, i nužnošću poznavanja dijalektalnih osobitosti prikarpatске Ukrajine. Prevoditelj je imao nemalo problema u prenošenju odgovarajućega teksta, što je izazvalo čak i kritičku

polemiku u odcjima. Međutim objavljivanje je prijevoda novela istaknutoga pisca bio važan iskorak hrvatske ukrajinistike (Stefanyk 1943). Prevoditelju su, što se vidi iz komentara, pomoć pružali hrvatski Ukrajinci. Jedna je od glavnih motivacija u prevođenju bila težnja da se predstavi narod, što Gašparović naglašava u uvodu: „Ovo izdanje neka bude ujedno i prilogom za uzajamno upoznavanje hrvatskog i ukrajinskog naroda” (Gašparović 1943: 14).

Kao ukrajinist, S. Gašparović se posebice istaknuo u tumačenju klasične književnosti. Osim prikaza stvaralaštva Ulasa Samčuka, Vasylja Stefanyka i, kako se pretpostavlja, Marka Vovčoka, pisao je i o Tarasu Ševčenku. Njegov tekst *Taras Ševčenko (1814.–1861.) najveći pjesnik Ukrajine* predstavlja značajan domet hrvatske ševčenkiane u njezinu razvoju od Augusta Harambašića do sredine 20. stoljeća. Novo je razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata započeo A. Flaker koji je upravo tekstom o Ševčenku započeo i svoje djelovanje kao ukrajinist. Gašparovićeva se studija odlikuje dubokim pronicanjem ne samo u sudbinu ukrajinskog pjesnika, o čemu su najviše pisali hrvatski autori, već razumijevanjem biti njegova životnoga poziva. Istraživač nastoji osmisliti Ukrajinu kroz stvaralaštvo najvećega pjesnika, pokazati njegovo mjesto u svjetskoj književnosti te zaključuje: „Rijetko nalazimo u povijesti književnosti pjesnika ili pisca, koji je tako usko i nedjeljivo povezan sa svojom nacijom. Ukrajina i Ševčenko, to su dva pojma, koji jedan bez drugoga ne mogu opstojati. Ševčenko je pjesnik Ukrajine, njene slave, njene nevolje i jarma, on je prorok i duhovni vođa ukrajinske nacionalne revolucije” (Gašparović 2011).

Svojom je djelatnošću Gašparović ostavio dojam skromna čovjeka koji se ne nameće, ne pretendira na vodstvo, već svojom ukrajinističkom djelatnošću daje značajne, vidljive i konkretne rezultate. Jedno je od takvih bilo i uvođenje kolegija ukrajinskoga jezika u sveučilišnu nastavu 1944. Ukrajinski se jezik prvi put počeo predavati u Hrvatskoj, što se uklapalo u slavistički studij tadašnjega Filozofskoga fakulteta u Zagrebu. Predavanje je bilo u sklopu takozvanih živih jezika, što je značilo učenje jezika suvremene komunikacije. Predavali su tada mladi nastavnici, u zvanju asistenata (pomoćni nastavnik): Josip Hamm (poljski jezik), Josip Vrana (češki), Zoja Rozov (ruski), Paul Klave (francuski) i lektor Valentin Chelaru (rumunjski). Ukrajinski je jezik u nastavi bio do 1945.; predavao se u jednom semestru, uz kratak pregled gramatike: fonetika i morfologija. Predavač, tj. pomoćni nastavnik, bio je *Grigor Vlasenko*. Može se pretpostaviti da je bio predstavnik emigracije iz središnjih ukrajinskih regija. Sastav studenata upućuje na mladež iz različitih krajeva Hrvatske, koja je prvi put dobivala znanja o ukrajinskom jeziku sa sveučilišne katedre. Prethodno stvoren fundus prevedene književnosti – klasične i suvremene – bio je temelj za hrvatsku ukrajinistiku, koja je već dosegla status sveučilišnoga predmeta.

Neophodno je naglasiti da je ukrajinistika nastajala u godinama nepovoljnima za kulturni razvoj. Međutim, upravo je tada hrvatska ukrajinistika postigla najznačajnije rezultate i vidljive učinke. Posebno je važno istaknuti da je djelatnost spomenutih intelektualaca u njihovim publikacijama bila lišena ekstremne političke deklarativnosti.

U tekstovima nije bilo apologije nacističkih ideologema niti svrstavanja uz dominirajuće političke strukture. Ukrajinska tema i njezin razvoj u tome razdoblju upućuju na izričitu težnju prema uzajamnom prepoznavanju, zbližavanju dvaju naroda i nadu o mogućnosti ostvarenja ideala državnosti.

Politički događaji nisu davali mogućnost potpore i razumijevanja ukrajinske državnosti. Nasuprot tome, u hrvatskim partizanskim redovima ime Ukrajine i poneka naznaka njezine povijesti javljaju se u stvaralaštvu Vladimira Nazora. Pjesnik je u duhu tadašnje ideologije slavio sovjetsku armiju kao osloboditelja, gdje se pojavljuje lik *Ukrajine plodne* s njezinim širokim stepama. Odjeci Nazorova mitologizma iz prethodnoga razdoblja, posebice moderne, oslušuju se u stvaralaštvu ratnoga razdoblja. Međutim, Ukrajina niti ovdje nije konkretan lik, već jedan od elemenata slike poznate iz Cesarčevih putopisa. Nazor se u svojoj publicistici koristi mitološkim herojima iz staroukrajinskoga razdoblja, ali ne govori o Ukrajini, već o nekom općeruskom liku kao što je Ilija Muromec, koji se nastavlja na lik Staljina kao osloboditelja (Nazor 1946). Nakon 1945. ukrajinska je tema prisilno ugašena upravo zbog srodnosti s hrvatskim težnjama prema samostalnosti, a njezini su stvaraoci ili progonjeni ili odstranjeni iz ukrajinstike koja postupno poprima sorealističke oblike, sve do 1950. Ime Stanka Gašparovića, kao i njegovih istomišljenika, njegov prevoditeljski i istraživački doprinos pali su u zaborav.

7. Zaključak

Promatrajući stanje ukrajinstike u ratnome razdoblju može se zaključiti da je ukrajinsko pitanje bilo sastavni dio idejno-političkih i kulturnih zanimanja hrvatske javnosti. Ukrajinska je tema na različit način odjeknula u društvu već na početku Drugoga svjetskog rata i u samome ratu. Njezino interpretiranje bilo je izazvano motivacijama suprotnih političkih usmjerenja, ponekad tendencioznih ili ideološki indoktriniranih. Najučinkovitiji je bio pristup povezan s razumijevanjem ukrajinske problematike kao srodne hrvatskim idealima neovisnosti i državnosti, gdje hrvatska ukrajinstika doseže svoj uspon. U predratnim godinama, srodno jugoslavenskoj ideologiji s centralističkim idejama, tema Ukrajine i njezine neovisnosti tumačila se uvjerenjima ruske emigracije i unionista, što je vidljivo čak i u (deklarirano liberalnim) glasilima kao što je *Nova Evropa*. Virtualnu, nerealnu, propagandnu viziju Ukrajine preobraženu komunističkom ideologijom stvaraju pristalice socijalne književnosti, koja se u određenim izričajima približavala ruskome sorealizmu (August Cesarec). U ratnome razdoblju tema Ukrajine doživljava i nacionalistički izraz (Vasyľ Vojtanovs'kyj) ili nastupa kao dio sovjetskoga monumentalizma (V. Nazor).

Najbliže ukrajinskoj stvarnosti i njezinim idealima bilo je djelovanje hrvatskih intelektualaca koji su Ukrajinu doživljavali kao srodnu zemlju i uspjeli u kratkom razdoblju postići vidljive rezultate. Stoga se to razdoblje smatra najznačajnijim u razvoju hrvatske ukrajinstike prve polovice 20. stoljeća. Izričit doprinos tome dala je suradnja ukrajinskih i hrvatskih intelektualaca, u čemu najveća zasluga pripada predstavniku hrvatske ukrajinstike ratnoga doba Stanku Gašparoviću.

Literatura

- Andrić, Josip, *Srijemske elegije, slike iz seoskog života*. Zagreb, 1939.
- Andrić, Josip, „Iz tihih simpatija prema Ukrajincima”. *Obitelj*, 1941, 31-34.
- Бойм, С., „Китч и социалистический реализм”.. U: (http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Article/Boim_Kitch.php) (4. 2. 2013).
- Cesarec, August, *Na Ukrajini. Putopis iz ciklusa Putovanja po Sovjetskom Savezu*. Hrvatska naklada, Zagreb, 1940.
- Cesarec, August, „Putovanja po Sovjetskom Savezu”. U: *Izabrana djela Augusta Cesarca*, knj. 12, ur. Ladislav Žimbrek. Zora, Zagreb, 1964.
- Clarc, Katerina, *The Soviet Novel. History as Ritual*. The University of Chicago Press, Chicago-London, 1981.
- „До всіх людей доброї волі!”. *Рідне слово*, 1933, серпень, число 5, 1.
- Genocidni zločin totalitarnog režima u Ukrajini 1932–1933. Gladomor*, ur. Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2008.
- Flaker, Aleksandar, „Ukrajinska književnost u Hrvatskoj. Bilješke uz građu iz XIX stoljeća”. U: *Hrvatska/Ukrajina. Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra*, prir. Eugen Paščenko. Most/The Bridge, Zagreb, 1996, 99-100.
- Flaker, Aleksandar, „Taras Ševčenko – borac i revolucionar”. U: *Hrvatska ševčenkiana*, prir. Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2011, 163-176.
- Gašparović, Stanko, „Taras Ševčenko (1814.–1861.) najveći pjesnik Ukrajine”. U: *Hrvatska ševčenkiana*, prir. Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2011, 151-161.
- Gašparović, Stanko, „Ulas Samčuk”. U: *Ulas Samčuk, Za zemlju. Roman-kronika iz ukrajinskog seljačkog života*. Suvremena biblioteka, Zagreb, 1941.
- Gašparović, Stanko, „Vasilj Stefanyk”. U: *Vasilj Stefanyk, Sinovi. Novele*. Suvremena biblioteka, Zagreb, 1943.
- Гундорова, Тамара, *Соцреалізм як масова культура*. Сучасність, Київ, 2004, 6, 52-66.
- Hrvatska ševčenkiana*, prir. Jevgenij Paščenko. *Ucrainiana croatica*, 6, Udruga hrvatskih ukrainista, Zagreb, 2011.
- Иванов, С. В. *Неизвестный соцреализм. Ленинградская школа*. СПб, 2007.
- Кларк, Катарина, Роль социалистического реализма в советской культуре. (<http://novruslit.ru/library/?p=14>), (19. 5. 2008).
- Лавріненко Ю. *Розстріляне відродження: Антологія 1917– 1933, Поезія– проза– драма – есей, післямова Є. Свєрстюка*. Смолоскип, Київ, 2008.
- Lyszenko, prof., *Ukrajina u pandžama zvijeri. Ukrajinsko pitanje*. Zagreb, 1934.
- „Malorusi i Ukrajina”. *Nova Evropa*, 1939, knj. 32, br. 4-5.
- Malorusi i Ukrajina*, poseban otisak, pretisak iz *Nove Europe* 1939, knj. 32, br. 4-5.
- Мисик, Ю. А., *Історія України*. Київ, 2005.

- Моргун, Федір, *Сталінсько-гітлеровський геноцид українського народу*. Полтава, 2006.
- Nazor, Vladimir, „Ilja Muromec dolazi (Glina, 10.11.1944)”. U: Nazor, V., *Govori i članci*. Zagreb, 1946, 64-69.
- Obitelj*, „Ukrajinski broj”, 1941, god. 13, br. 31-34.
- „O piscu ove pripovijesti”. U: Marko Vovčok. *Sestrica Melasja*. KUU, Zagreb. 1942.
- Paščenko, Jevgenij, „Ukrajinski element u gramatičkim radovima Jurja Križanića”. *Fluminensia*, 2007, god. 19, br. 2., str. 25-48.
- Paščenko, Jevgenij, *Slavist i imperiji. Vatroslav Jagić između Galicije, Malorusije i Ukrajine*. *Ucrainiana croatica*, 4, Udruga hrvatskih ukrajinista, Zagreb, 2010.
- Paščenko, Jevgenij, *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*. Književni krug, Split, 2010.
- Paščenko, Jevgenij, „Ukrajinsko pitanje u Jugoslavijama. Politički kontekst hrvatske ukrajinistike”. U: *Desničini susreti 2009*, zbornik radova, ur. Drago Rokсандić i dr., FF press, Zagreb, 2011, 221-233.
- Samčuk, Ulas, *Za zemlju. Roman-kronika iz ukrajinskog seljačkog života*. Suvremena biblioteka, Zagreb, 1941.
- Stefanyk, Vasilj, *Sinovi. Novele*. Suvremena biblioteka, Zagreb, 1943.
- Terc, Abraham, *Sad idzie. Anonim. Co to jest realism socialistyczny*. Instytut litarcki, Pariz, 1959.
- Vovčok, Marko, *Sestrica Melasja*. KUU, Zagreb, 1942.
- Vunić Marko, *Povijest svijeta*, I–II. Društvo sv. Jeronima, Zagreb, 1939–1940.

SUMMARY

Jevgenij Paščenko

UCRAINIAN RESEARCH IN CROATIA IN THE PERIOD 1939-1945.

Ukrainian issues have been interesting to intellectuals in the area of pre-war and war time Croatia. Different standpoints and influences are visible in its elaboration. Representatives of Russian emigration expressed mainly negative attitudes. By efforts to find a compromise, the editorial board of *Nova Evropa* invited for Slavic solidarity, but Ukraine under the Soviet regime experienced devastating interventions exactly from the Slavic (Russian Bolshevik) side. August Cesarec, in his travel pieces from the Soviet Union, brings elements of socialist realism in the presentation of reality. In Croatian intellectual circles, a youth group was formed that worked on the familiarisation with Ukrainian issues –through representation of history, literature, social research, translations. Due to them, Ukrainian language was introduced in classes at the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb. This presentation of Ukraine was void of extremist characteristics of dominant ideologies. Ukrainian classics were translated, and also for the first time, representatives of Ukrainian modernism. Interest of Croatian intellectuals in the life and work of Taras Ševčenko reaches its culmination in the work of Stanko Gašparović, the leading representative of Croatian Ukrainian studies of the war time period. In this war time period, Croatian Ukrainian studies were on the rise, which was cut off by the new regime in 1945.

Key words: *Croatian Ukrainian studies; Nova Evropa; journal Obitelj; Josip Andrić; Stanko Gašparović*